

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 33 (2009)

Αφιέρωμα: Μεγάλες ερωτήσεις, πολλές απαντήσεις. Θεωρία και μέθοδος στην έρευνα της Ευρωπαϊκής ενοποίησης

Κονστρουκτιβισμός, διεθνείς σχέσεις και ευρωπαϊκές σπουδές

Ιωάννης Φ. Γαλαριώτης

doi: [10.12681/hpsa.14473](https://doi.org/10.12681/hpsa.14473)

Copyright © 2017, Ιωάννης Φ. Γαλαριώτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαλαριώτης Ι. Φ. (2017). Κονστρουκτιβισμός, διεθνείς σχέσεις και ευρωπαϊκές σπουδές. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 33, 49–70. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14473>

ΚΟΝΣΤΡΟΥΚΤΙΒΙΣΜΟΣ, ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Ιωάννης Φ. Γαλαριώτης*

Η κονστρουκτιβιστική στροφή στη θεωρία των διεθνών σχέσεων και στις ευρωπαϊκές σπουδές μπορεί να θεωρηθεί ως το άμεσο αποτέλεσμα της «αποτυχίας» των ορθολογικών θεωρητικών προσεγγίσεων να εξηγήσουν και να κατανοήσουν τις δομικές αλλαγές που έγιναν εμφανείς στο σύγχρονο παγκόσμιο σύστημα των κρατών κατά τη διάρκεια καθώς και μετά τον τερματισμό του Ψυχρού Πολέμου. Ο στόχος αυτού του άρθρου είναι να τονίσει τις θεωρητικές και μεθοδολογικές πτυχές του κονστρουκτιβιστικού διεθνολογικού ερευνητικού προγράμματος δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Σε ποιο βαθμό οι νόρμες και οι κανόνες που κοινωνικοποιούνται μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η κοινωνική κατασκευή της ευρωπαϊκής ταυτότητας καθώς και τα πλαίσια του «λόγου» που διαμορφώνονται μέσα στα ιδιαίτερα κοινωνικά περιβάλλοντα της Ε.Ε. επηρεάζουν τη μετασχηματιστική λογική και την εξελικτική ανάπτυξη της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης;

1. ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΚΟΝΣΤΡΟΥΚΤΙΒΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

α. Λόγοι εμφάνισης του κονστρουκτιβισμού

Η επίδραση των θεωρητικών παραδοχών και των μεθοδολογικών εργαλείων της κοινωνιολογικής επιστήμης γίνεται όλο και περισσότερο πρόδηλη στη μελέτη των θεωριών των διεθνών σχέσεων και των φαινομένων της παγκόσμιας πολιτικής. Η «φτώχεια» της ακαδημαϊκής συζήτησης μεταξύ νεορεαλισμού [neorealism] και νεοφιλελεύθερης θεσμικής προσέγγισης [neoliberal institutionalism], που απορρέει από το θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο του ορθολογισμού στο οποίο στηρίζονται και οι δύο θεωρητικές προ-

* Ο Ιωάννης Φ. Γαλαριώτης είναι υποψήφιος Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης.

σεγγίσεις, κατέστησε απροσδιόριστα στους ακαδημαϊκούς κόλπους των νεο-ωφελμιστών θιασωτών ποικίλα και σύνθετα προβλήματα του διεθνούς συστήματος των κρατών.¹ Γι' αυτόν τον λόγο, η ορθολογική (μικροοικονομική) μελέτη των σύγχρονων πολιτικών φαινομένων έπρεπε να εμβαθύνει και να εμπλουτιστεί με στοιχεία από τις κοινωνιολογικές, ιστορικές και φιλοσοφικές θεωρίες της πολιτικής επιστήμης.² Η κοινωνιολογική αυτή στροφή σηματοδύτηκε έντονα από την ανάπτυξη μιας νέας ερμηνευτικής προσέγγισης, τον ονομαζόμενο (κοινωνικό) κονστρουκτιβισμό που μαρτυρεί έκδηλα, όπως θα δούμε παρακάτω, τις φιλοσοφικές του αποστάσεις από τα νεο-ωφελμιστικά μοντέλα ανάλυσης και δικαιολογεί το γεγονός ότι κάποιος μπορεί πλέον να κάνει λόγο για κονστρουκτιβιστική παρά για κοινωνιολογική στροφή στη θεωρία των διεθνών σχέσεων και των ευρωπαϊκών σπουδών.³

Ο καθηγητής Stefano Guzzini⁴ αιτιολογεί την ανάπτυξη της κοινωνιολογικής στροφής στον ακαδημαϊκό τομέα των διεθνών σχέσεων και των ευρωπαϊκών σπουδών καθώς και τη διεπιστημονική εξέλιξη του κονστρουκτιβισμού με δύο βασικά ιστορικά φαινόμενα που επηρέασαν και επηρεάζουν την επιστημονική σκέψη των ερευνητών. Το πρώτο έχει άμεση σχέση με την έννοια της ανακλαστικής νεωτερικότητας [reflexive modernity] που αποδίδεται στη θεωρητική σκέψη του Ulrich Beck. Σύμφωνα με τον Beck, όπως εξηγεί ο Guzzini, η ανθρώπινη κοινωνία θα πρέπει στη σκέψη της να ξεδιαλύνει την εσφαλμένη συγχώνευση της παράλληλης εξέλιξης της νεωτερικότητας και της βιομηχανικής κοινωνίας που τόσα πολλά δεινά έχει προσφέρει στον ανθρώπινο πολιτισμό παρά τη συνεχή τεχνολογική και κοινωνική της ανάπτυξη. Αν ο τεχνολογικός και ορθολογικός τρόπος εξέλιξης μιας κοινωνίας

1. J.G. Ruggie, *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalism*, Routledge, Λονδίνο 1998.

2. Η κυριαρχία των ωφελμιστικών θεωριών αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός στους κόλπους των ακαδημαϊκών συζητήσεων των διεθνών σχέσεων και των ευρωπαϊκών σπουδών· ισοχυροποιήθηκε δε με την επικράτηση των μικροοικονομικών μεθόδων ανάλυσης και με την ανάπτυξη των μοντέλων της θεωρίας παιγνίων [game theory] στην πολιτική επιστήμη. Ο ίδιος ο Kenneth Waltz εφαρμόζει τη μικροοικονομική ανάλυση στις νεορεαλιστικές του αναζητήσεις· βλ. K. Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Ρέντινγκ 1979, και D. Snidal, «The game theory of international politics», *World Politics*, τόμ. 38, τχ. 1, 1985, σ. 25-57.

3. Επικαλούμαστε εδώ το γνωστό άρθρο του J. Checkel, «The constructivist turn in international relations theory», *World Politics*, τόμ. 50, 1998, σ. 324-348.

4. S. Guzzini, «A reconstruction of constructivism in international relations», *European Journal of International Relations*, τόμ. 6, τχ. 2, 2000, σ. 147-182.

αντιμετωπίζει αναπόφευκτα έμφυτα σημάδια κόπωσης, τότε χρειάζεται η ανάδυση μιας μετανεωτερικής κοινωνιολογικής σκέψης που θα μπορέσει να αντιμετωπίσει τις σύγχρονες ανθρώπινες προκλήσεις. Όπως ισχυρίζεται ο Guzzini, μόνο μέσα σ' αυτό το πλαίσιο της ανακλαστικής νεωτερικότητας που αυτοπροσδιορίζεται και είναι απομονωμένη από τις δεισιδαιμονίες του βιομηχανικού έθνους-κράτους, θα μπορέσει ο κονστρουκτιβισμός να γίνει κατανοητός από την επιστημονική κοινότητα.⁵

Το δεύτερο ιστορικό φαινόμενο συνδέεται με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Αυτή η σημαντικότερη ιστορική αλλαγή μπορεί να θεωρηθεί ότι αμφισβήτησε σε μεγάλο βαθμό την εγκυρότητα των αναλύσεων και των εκτιμήσεων της ορθολογικής σκέψης σε σχέση με τα φαινόμενα της διεθνούς πολιτικής δίνοντας, με αυτό τον τρόπο, νέα πνοή στις ερμηνευτικές διαδικασίες της πολυποίκιλης θεματολογίας των διεθνών σχέσεων και της παγκόσμιας πολιτικής. Ο Guzzini τονίζει πολύ εύστοχα πως

«το τέλος του Ψυχρού Πολέμου έδειξε ότι ο κόσμος των διεθνών σχέσεων δεν είναι κατασκευασμένος όπως ο φυσικός κόσμος, ένας κόσμος που υπάρχει ανεξάρτητα από την ανθρώπινη δράση και νόση (συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών φαινομένων της γλώσσας και της επικοινωνίας)»,

αλλά υπόκειται σε διυποκειμενικούς κανόνες που δίνουν νόημα στις διεθνείς πρακτικές μεταξύ κοινωνιών και ουδεμία σχέση έχουν με τις αμετάβλητες αλήθειες της ανθρώπινης φύσης του Hobbes και της διεθνούς αναρχίας του Waltz.⁶

β. Τα φιλοσοφικά και κοινωνιολογικά θεμέλια του κονστρουκτιβισμού

Αν προσπαθούσε κάποιος να δημιουργήσει μια εμπεριστατωμένη γενεαλογία των απαρχών της κονστρουκτιβιστικής θεωρητικής προσέγγισης, είναι σχεδόν σίγουρο ότι θα σκόναφτε στους ερμηνευτικούς σκοπέλους της μακροχρόνιας φιλοσοφικής και κοινωνιολογικής επιστημονικής ανάπτυξης. Το μόνο βέβαιο είναι ότι οι θεωρητικές αρχές και τα ερμηνευτικά εργαλεία του κονστρουκτιβισμού απορρέουν από έναν ευρύ κατάλογο θεωριών και διανοητικών αναζητήσεων που καλύπτουν μια μεγάλη ιστορική διαδρομή πνευματικής και φιλοσοφικής τριβής με τα σημαντικότερα κοινωνικά ζητήματα της κάθε εποχής. Οι Jackson και Sorensen τοποθετούν χρονικά την ανάπτυξη

5. Στο ίδιο.

6. Στο ίδιο, σ. 155.

του κονστρουκτιβισμού στα φιλοσοφικά γραπτά του ιταλού στοχαστή Giambattista Vico, τον 18ο αιώνα.⁷ Σύμφωνα με τον Vico, ο Θεός έπλασε τον φυσικό κόσμο, αλλά ο ιστορικός κόσμος είναι το αποτέλεσμα των πράξεων του ανθρώπου. Η ιστορία δεν αποτελεί κάτι που παράγεται εξωγενώς από την ανθρώπινη ύπαρξη αλλά γεννιέται και καθορίζεται από τις ανθρώπινες κοινωνικές δράσεις. Το ίδιο συμβαίνει και με το κράτος που αποτελεί μια ιστορική «κατασκευή» των ανθρωπίνων πράξεων και οφείλει την ύπαρξή του στην ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη.⁸

Ένα φιλόδοξο ερευνητικό βήμα για την αποκατάσταση του προβλήματος της εύρεσης των φιλοσοφικών ριζών του κονστρουκτιβισμού έχει επιχειρηθεί από τον Emanuel Adler.⁹ Μπλεγμένος στην τερατώδη εξέλιξη της κοινωνιολογικής και φιλοσοφικής επιστήμης, ο Adler στηρίζεται σε τέσσερα ρεύματα σκέψης για να ανιχνεύσει τις φιλοσοφικές απαρχές του κονστρουκτιβισμού. Το πρώτο ρεύμα προέρχεται από την καντιανή φιλοσοφία και τους νεοκαντιανούς στοχαστές του 19ου και 20ού αιώνα, που προσπάθησαν να διαχωρίσουν τις ανθρώπινες (κοινωνικές) επιστήμες από τις φυσικές επιστήμες δίνοντας έμφαση στην εξήγηση των κοινωνικών νοημάτων, στα κίνητρα που κατευθύνουν τις πράξεις των ανθρώπων και στη σημασία της διυποκειμενικής φύσης της καθημερινής γνώσης. Το δεύτερο ρεύμα συμπίπτει με τη δημιουργία ενός ριζοσπαστικού, συμπαγούς, ερευνητικού γλωσσολογικού προγράμματος [linguistics] από τους Martin Heidegger και Ludwig Wittgenstein για να ανιχνεύσουν τα όρια και τη λογική της συναίσθησης του ανθρώπινου πνεύματος. Αυτός ο αντι-θετικισμός επεκτάθηκε σημαντικά από τις ερευνητικές δραστηριότητες του John Austin¹⁰ και του μαθητή του, John Searle,¹¹ οι οποίοι υιοθετώντας την έννοια της κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας έθεσαν τις επιστήμες για πάντα δέσμιες του κοινωνικού τους περιβάλλοντος.¹² Η

7. Ο Giambattista Vico (1668-1744) διετέλεσε καθηγητής ρητορικής στο πανεπιστήμιο της Νάπολης. Είναι κυρίως γνωστός για την αρχή της *verum factum* που ανέπτυξε και η οποία προβλέπει ότι η αλήθεια επαληθεύεται μέσα από τη δημιουργία ή την επινόηση και όχι την παρατήρηση.

8. R. Jackson - G. Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2003.

9. E. Adler, «Constructivism and international relations», στο W. Carlsnaes - T. Risse - B.A. Simmons (επιμ.), *Handbook of International Relations*, Sage, Λονδίνο 2002, σ. 95-118.

10. J. Austin, *Sense and Sensibilia*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1962.

11. J. Searle, *The Construction of Social Reality*, The Free Press, Νέα Υόρκη 1995.

12. G. Delanty, *Social Science: Beyond Constructivism and Realism*, University of Minnesota Press, Μινεάπολη 1997, σ. 53.

πλήρης όμως ριζοσπαστικοποίηση των κοινωνικών επιστημών επιτεύχθηκε από τα διάφορα κύματα μεταστρουκτουραλιστών, όπως ο Jacques Derrida, και μετανεωτεριστών, όπως ο Michel Foucault, που αμφισβήτησαν έντονα ακόμη και τις ίδιες τις έννοιες της επιστήμης και της νεωτερικότητας, δίνοντας τον πιο ακραίο τόνο στο κριτικό γλωσσολογικό ερευνητικό πρόγραμμα.

Μέσα στο ίδιο ριζοσπαστικό ιδεολογικό κύμα, η κριτική θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης και η θεωρητική σκέψη του Jürgen Habermas αποτελούν το τρίτο ρεύμα σκέψης στο οποίο ο κονστρουκτιβισμός οφείλει τις φιλοσοφικές του παραδόσεις. Γεννημένη μέσα στα σπλάχνα του Ινστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας [Institut für Sozialforschung] στη Φρανκφούρτη και σαφώς επηρεασμένη από τη διαλεκτική φιλοσοφία των Hegel και Marx, η κριτική θεωρία των Max Horkheimer και Theodor Adorno άντλησε στοιχεία από τα πεδία της ψυχανάλυσης, της γερμανικής κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας και της φιλοσοφικής παράδοσης των Nietzsche και Schopenhauer για να προσεγγίσει με πιο ριζοσπαστικό τρόπο την κοινωνική θεωρία και να αμφισβητήσει έντονα

«την τότε διαδεδομένη και ευρέως αποδεκτή παραδοχή, σύμφωνα με την οποία η μόνη έγκυρη ερμηνεία του κόσμου και όσων συνέβαιναν σε αυτόν ήταν η εμπειρική προσέγγιση των φυσικών επιστημών».¹³

Το τέταρτο ρεύμα σκέψης στέκεται ανάμεσα στις συμπληγάδες των συμβατικών και ακραίων ριζοσπαστικών τάσεων της φιλοσοφικής και κοινωνιολογικής σκέψης και εντάσσεται στο ερευνητικό πρόγραμμα του αμερικανικού, κατά βάση, πραγματισμού [pragmatism].¹⁴ Έχοντας ως θεωρητική αρχή τους ότι η φιλοσοφία πρέπει να βρει τον δρόμο της μέσα από την καθημερινή ζωή και να είναι στενά συνδεδεμένη μαζί της, οι αμερικανοί πραγματιστές υπογραμμίζουν τον ρόλο της επιλογής, της σκέψης, της κρίσης και της εξήγησης για την κατανόηση της κοινωνικής επιστήμης και της υιοθέτησης διαφορετικών τύπων ορθολογικής πίστης.¹⁵

13. J.G. Finlayson, *Χάμπερμας*, Ελληνικά Γράμματα (ειδική έκδοση για *Το Βήμα*), Αθήνα 2006, σ. 3.

14. Για τον αμερικανικό πραγματισμό, βλ. W. James, *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*, Harvard University Press, Cambridge 1975.

15. E. Adler, «Constructivism and international relations», ό.π., και J.G. Finlayson, *Χάμπερμας*, ό.π.

γ. Οι πολιτικές ρίζες του κοινοτροκυβισμού

Πέρα από τις επιδράσεις των φιλοσοφικών και κοινωνιολογικών επιστημονικών παραδόσεων αλλά και τη γενικότερη αντίληψη ότι η στροφή προς την κοινοτροκυβιστική θεωρητική προσέγγιση ήταν το αποτέλεσμα του τέλους του Ψυχρού Πολέμου και της επακόλουθης αμφισβήτησης του νεορεαλιστικού διεθνολογικού υποδείγματος ή της «Τρίτης Συζήτησης» του Lapid,¹⁶ μπορεί να υποστηριχθεί η άποψη ότι οι θεωρητικές παραδοχές της κοινοτροκυβιστικής προσέγγισης είναι βαθιά ριζωμένες στην πρωτοποριακή σκέψη των πολιτικών επιστημόνων του 21ου αιώνα. Ο μεγαλοπράγμων πολιτικός επιστήμονας Karl Deutsch έθεσε τα θεμέλια της κοινωνιολογικής έρευνας μέσα στους κόλπους της ευρύτερης πολιτικής ανάλυσης έχοντας ως πρωταρχική του επιθυμία να δημιουργήσει ένα πλουραλιστικό, εμπειρικό ερευνητικό πρόγραμμα.¹⁷ Η μεθοδολογική του προσέγγιση, γνωστή ως συναλλακτικότητα [transactionalism], θεμελίωσε τη θεωρητική βάση του φιλόδοξου αυτού προγράμματος που είχε ως κύριο σκοπό τη δυνατότητα αντιμετώπισης του πολέμου μεταξύ των κρατών με ειρηνικά μέσα. Η επίτευξη της «κατάρτησης» του πολέμου θα προκαλούνταν μέσα από τη δημιουργία κοινοτήτων ασφάλειας [security communities] τις οποίες θα έχτιζαν μεταξύ τους τα κράτη. Η κύρια μέριμνα του Deutsch ήταν να ερευνηθεί εκείνες τις διαδικασίες και εκείνες τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που θα είχαν ως αποτέλεσμα τη διεθνή ολοκλήρωση. Για να επιτύχει αυτόν τον σκοπό, εστίασε την προσοχή του στο είδος και το εύρος της ανέγερσης δικτύων κοινών συναλλαγών μεταξύ των κρατών, που θα αποτελούσαν την πύρρειο δύναμη ανάπτυξης αμοιβαίας εμπιστοσύνης και βαθύτερης ολοκλήρωσης της διεθνούς κοινότητας [Gemeinschaft] των κρατών.

Ένα παρόμοιο βεληνεκούς ερευνητικό πρόγραμμα που επηρέασε σε τε-

16. Η νέα γενιά των πολιτικών επιστημόνων που έδειξε αυξανόμενο ενδιαφέρον για πιο κριτικές (αναστοχαστικές) θεωρητικές προσεγγίσεις στον ακαδημαϊκό χώρο των διεθνών σχέσεων αποτέλεσε το αντικείμενο της «Τρίτης Συζήτησης» [Third Debate] των διεθνών σχέσεων, όπως χαρακτηρίστηκε από τον καθηγητή Yosef Lapid. Βλ. Y. Lapid, «The third debate: On the prospects of international theory in a post-positivist era», *International Studies Quarterly*, τόμ. 33, τχ. 3, 1989, σ. 235-254, καθώς και την κριτική από τον Thomas Biersteker, «Critical reflections on post-positivism in international relations», *International Studies Quarterly*, τόμ. 33, τχ. 3, 1989, σ. 263-267.

17. E. Adler, «Constructivism and international relations», *ό.π.*, B. Rosamond, *Theories of European Integration*, Palgrave, Νέα Υόρκη 2000, και K. Deutsch κ.ά., *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton 1957.

ράστιο βαθμό την επιστημονική σκέψη της ακαδημαϊκής κοινότητας των δεκαετιών του 1950 και 1960 δίνοντας έναν διεπιστημονικό τόνο στην ανάλυση των φαινομένων της διεθνούς πολιτικής, αναπτύχθηκε από τον Ernst Haas και τη θεωρία του που έμεινε γνωστή ως «νεολειτουργισμός» [neofunctionalism].¹⁸ Προσπαθώντας να θεωρητικοποιήσει τις στρατηγικές κινήσεις των πρωτεργατών της ευρωπαϊκής περιφερειακής ολοκλήρωσης, ο Haas αναθεώρησε πολλές από τις θεωρητικές παραδοχές της λειτουργικής κυρίως προσέγγισης [functionalism] και ανέπτυξε ένα ιδιόμορφο μοντέλο ανάλυσης δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στους πολιτικούς δρώντες [political actors], τα εγωκεντρικά τους συμφέροντα [self-interests] και τη διαδικασία της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης [process of interaction]. Σύμφωνα με τη νεολειτουργική επιχειρηματολογία, η ενοποίηση κρίσιμων τομέων της οικονομίας μιας περιφερειακής ομάδας κρατών, όταν ισχυροποιηθεί, μπορεί να οδηγήσει σε υψηλότερα επίπεδα πολιτικής ολοκλήρωσης. Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία αυτή παίζουν οι νεολειτουργικές έννοιες της εκχείλισης [spillover] και της μεταφοράς νομιμοφροσύνης [transfer of loyalties] από τους τομείς «χαμηλής πολιτικής» [low politics] της οικονομίας στους τομείς «υψηλής πολιτικής» [high politics] της πολιτικής ένωσης. Επίσης, σύμφωνα με τον Haas, υψηλό επίπεδο ολοκλήρωσης δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς να δημιουργηθούν υπερεθνικοί θεομοί [supranational institutions] που θα διέπονται από ένα πνεύμα τεχνοκρατίας [technocracy] και εγχώριας πολιτικής συνείδησης.

Σημαντική επίσης επίδραση στις μεθοδολογικές παραδοχές του κονστρουκτιβισμού έχουν και οι θεωρητικές αρχές της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων [English School of International Relations]. Λαμβάνοντας υπόψη τις φιλοσοφικές, ιστορικές και νομικές διαστάσεις των φαινομένων της παγκόσμιας τάξης, οι θιασώτες της Αγγλικής Σχολής επιχειρηματολόγησαν υπέρ του σχηματισμού μιας διεθνούς κοινωνίας μεταξύ των κρατών. Οι θεωρητικοί αυτοί συμφωνούν με τις ρεαλιστικές παραδοχές ότι οι διεθνείς σχέσεις διέπονται από την έννοια της ισχύος και του εθνικού συμφέροντος, αλλά παράλληλα συμμερίζονται την ύπαρξη των διεθνών νομών [international norms] και του νόμου στις διακρατικές σχέσεις του παγκόσμιου συστήματος. Επιπλέον, παρόλο που δεν υποβαθμίζουν τη σημαντικότητα των κρατών ως βασικών δρώντων στις διεθνείς σχέσεις, δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο δρών άτομο [individual] για τον ρόλο και τον σκοπό του στην παγκό-

18. E.B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stanford University Press, Stanford 1958.

σμία πολιτική σκηνή. Αυτή η ολιστική αντίληψη της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων ουσιαστικά δεν προσπαθεί να εξηγήσει τις διεθνείς σχέσεις επιστημονικά, δημιουργώντας και ελέγχοντας υποθέσεις με τον στόχο να κατασκευάσει επιστημονικούς νόμους αλλά, αντιθέτως, κύριο μέλημά της αποτελεί η κατανόηση και η εξήγηση των διεθνών σχέσεων [to understand and to explain].¹⁹

2. ΟΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΝΣΤΡΟΥΚΤΙΒΙΣΜΟΥ

α. Ορισμός του κονστρουκτιβισμού

Τρεις από τους πιο φημισμένους ακαδημαϊκούς της αμερικανικής διεθνολογικής επιστημονικής κοινότητας, οι Peter Katzenstein, Robert Keohane και Stephen Krasner, έχουν εμφανώς επιχειρηματολογήσει υπέρ της σημαντικότητας και της διεύθυνσης της προσέγγισης του κονστρουκτιβισμού σε όλο το μήκος και πλάτος της ευρύτερης κοινωνικής θεωρίας και έχουν αναφερθεί σαφέστατα στην εμφάνιση μιας νέας μεγάλης συζήτησης στον τομέα των διεθνών σχέσεων μεταξύ ορθολογικών και κονστρουκτιβιστικών προσεγγίσεων.²⁰ Το ιδιαίτερο έναυσμα για την κονστρουκτιβιστική στροφή στη θεωρία των διεθνών σχέσεων δόθηκε από ένα γόνιμο άρθρο των Kratochwil και Ruggie που είχε ως κύριο στόχο να διασαφηνίσει τις έμφυτες αντιφάσεις μεταξύ της οντολογίας και της επιστημολογίας στην ανάλυση της θεωρίας των καθεστώτων [regime analysis].²¹ Συγκεκριμένα, οι Kratochwil και Ruggie αναρωτήθηκαν πώς είναι δυνατόν η οντολογία των καθεστώτων να είναι δο-

19. Για μια πλήρη παρουσίαση της θέσης της κατανόησης και εξήγησης [to understand and to explain] των διεθνών σχέσεων, βλ. Martin Hollis - Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1990. Βλ., επίσης, R. Jackson - G. Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, ό.π., σ. 55.

20. P. Katzenstein - R. Keohane - S. Krasner, «International organization and the study of world politics», *International Organization*, τόμ. 52, τχ. 4, 1998, σ. 645-685. Ιδιαίτερα σημαντική, σε αυτή τη συζήτηση, είναι η κριτική που έχει ασκήσει ο Steve Smith στους Peter Katzenstein, Robert Keohane και Stephen Krasner - βλ. S. Smith, «The discipline of international relations: Still an American Social Science?», *British Journal of Politics and International Relations*, τόμ. 2, τχ. 3, 2000, σ. 374-402.

21. F. Kratochwil - J.G. Ruggie, «International organization: A state of the art on the art of the state», *International Organization*, τόμ. 40, φθινόπωρο 1986, σ. 753-775.

μημένη με βάση το ισχυρό στοιχείο της έννοιας της διυποκειμενικότητας, όπου «τα διεθνή καθεστώτα είναι κοινώς οριζόμενα ως κοινωνικοί θεομοί» και βασίζονται σε κοινές αρχές και αμοιβαία αποδεκτές αντιλήψεις των επιθυμητών και αποδεκτών τρόπων της κοινωνικής συμπεριφοράς ενώ, αντιθέτως, η επικρατούσα επιστημολογία να είναι ολοκληρωτικά θετικιστική στον προσανατολισμό της. Βασιζόμενοι σε αυτόν τον προβληματισμό, κατέληξαν στο ότι, ουσιαστικά, «η επιστημολογία αντικρούει θεμελιωτικά την οντολογία».²² Η μελέτη των Kratochwil και Ruggie αποκάλυψε αποκάλυπτα τα όρια της θετικιστικής επιστημολογίας σε σχέση με τη διυποκειμενική οντολογία, όχι μόνο για τη θεωρία των καθεστώτων, αλλά για τα γενικότερα θέματα της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και τα ερευνητικά ζητήματα των ευρωπαϊκών σπουδών.

Το εύρος και η κατανόηση της επιχειρηματολογίας των Kratochwil και Ruggie απαιτεί μια ολοκληρωμένη ανάλυση των θεωρητικών υποθέσεων και ερμηνευτικών παραδοχών του κονστρουκτιβισμού, για να καταφανεί η διαφοροποίησή του από τα ορθολογικά και μετανεωτερικά μοντέλα ανάλυσης. Όπως προαναφέραμε, οι ρίζες του κονστρουκτιβισμού απλώνονται σε έναν τεράστιο θεωρητικό χώρο της φιλοσοφικής, κοινωνιολογικής, ιστορικής και πολιτικής επιστήμης και, γι' αυτόν τον λόγο, αποτελεί πολύ δύσκολο εγχείρημα η σαφής και ολοκληρωμένη καταγραφή όλων των θεωρητικών παραδοχών αυτής της ερμηνευτικής προσέγγισης. Παρόλα αυτά, υπάρχουν πολλά κοινά σημεία μεταξύ των θιασωτών του κονστρουκτιβισμού τα οποία δίνουν το ιδιαίτερο στίγμα αυτής της προσέγγισης σε σχέση με άλλες προσεγγίσεις στην κοινωνική θεωρία. Γι' αυτό, αν και αποτελεί τολμηρό εγχείρημα να δώσει κάποιος έναν συνοπτικό και εμπεριστατωμένο ορισμό για τη θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού, θα ήταν χρήσιμο να γίνει μια τέτοια προσπάθεια έτσι ώστε να οριοθετηθούν οι θεωρητικές παραδοχές της συγκεκριμένης προσέγγισης.

Ο John Gerard Ruggie έχει αποτολμήσει να παραθέσει ένα γενικό ορισμό για τον κονστρουκτιβισμό. Συγκεκριμένα προεββεί ότι:

«Ο κονστρουκτιβισμός αφορά το θέμα της ανθρώπινης συναίσθησης: τον ρόλο που αυτή παίζει στις διεθνείς σχέσεις και τις συνέπειες για τη λογική και τις μεθόδους της κοινωνικής έρευνας που επιφέρει όταν λαμβάνεται σοβαρά υπόψη. Οι κονστρουκτιβιστές υπερασπίζονται την άποψη ότι οι οικοδομικοί λίθοι της διεθνούς πραγματικότητας είναι ιδεατοί όπως επι-

22. Στο ίδιο, σ. 764.

σης και υλικού, ότι οι ιδεατοί παράγοντες έχουν κανονιστικές όπως επίσης και οργανικές διαστάσεις, ότι αυτοί εκφράζουν όχι μόνο ατομική αλλά και συλλογική σκοπιμότητα, ότι το νόημα και η σημαντικότητα των ιδεατών παραγόντων δεν είναι ανεξάρτητα από τον χρόνο και τον τόπο».²³

Ομοίως, ο Emanuel Adler ισχυρίζεται ότι

«ο κονστρουκτιβισμός είναι η άποψη ότι ο τρόπος μέσα από τον οποίο ο υλικός κόσμος διαμορφώνει και διαμορφώνεται από την ανθρώπινη δράση και αλληλεπίδραση εξαρτάται από δυναμικές κανονιστικές και επιστημονικές εξηγήσεις του υλικού κόσμου».²⁴

Σύμφωνα με αυτούς τους ορισμούς, οι οποίοι παρόλα αυτά δεν αποτελούν ούτε αναμφισβήτητες αλήθειες ούτε αδιάσειστες θεωρητικές βάσεις, είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε αυτό το σημείο να επισημανθεί εξαρχής, ότι η θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού δεν αποτελεί θεωρία, όπως για παράδειγμα ο ρεαλισμός για τη θεωρία των διεθνών σχέσεων ή ο νεολειτουργισμός για τη θεωρία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά μια συγκεκριμένη κατεύθυνση της φιλοσοφίας των κοινωνικών επιστημών.²⁵ Όπως πολύ εύστοχα έχει επισημάνει ο Adler, «ο κονστρουκτιβισμός δεν είναι μια θεωρία της πολιτικής αυτής καθαυτής», αλλά «μια κοινωνική θεωρία πάνω στην οποία οι κονστρουκτιβιστικές θεωρίες των διεθνών σχέσεων –για παράδειγμα, σχετικά με τον πόλεμο, τη συνεργασία, και τη διεθνή κοινότητα– βασίζονται».²⁶

β. Οι κανονιστικοί παράγοντες της κοινωνικής πραγματικότητας και η έννοια της διυποκειμενικότητας

Η κύρια θεωρητική παραδοχή του κονστρουκτιβισμού αφορά την οντολογία και βασίζεται στην άποψη ότι οι δομές της κοινωνικής ζωής που σε μεγάλο βαθμό επηρεάζουν τη συμπεριφορά των κοινωνικών και πολιτικών δρώντων

23. J.G. Ruggie, *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalism*, ό.π., σ. 33.

24. E. Adler, «Seizing the Middle Ground: Constructivism in world politics», *European Journal of International Relations*, τόμ. 3, τχ. 3, 1997, σ. 322.

25. J.G. Ruggie, *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalism*, ό.π., σ. 34, και T. Christiansen - K. Jorgensen - A. Wiener, «The social construction of Europe», *Journal of European Public Policy*, τόμ. 6, τχ. 4, 1999, σ. 530.

26. E. Adler, «Seizing the middle ground: Constructivism in world politics», ό.π., σ. 323.

(ατόμων ή κρατών), δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα των υλικών παραγόντων αυτών των δομών αλλά επηρεάζονται και από ιδεατούς [ideational] ή κανονιστικούς [normative] παράγοντες. Είναι ιδιαίτερα εμφανής η φιλοσοφική διαφοροποίηση του κονστρουκτιβιστικού πλαισίου ανάλυσης σε σχέση με την υλιστική φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών του θετικισμού, αφού ουσιαστικά οι κονστρουκτιβιστές υπερασπίζονται τον βασικό ρόλο των ιδεών και των αντιλήψεων στις ανθρώπινες σχέσεις χωρίς όμως να υποβαθμίζουν τον ρόλο των υλικών συνθηκών και δυνάμεων. Ουσιωδώς, η θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού θεμελιώνει μια πραγματικότητα του κοινωνικού κόσμου ο οποίος είναι κατασκευασμένος όχι σαν κάτι που βρίσκεται «εκεί έξω» [out there], μακριά από τις σκέψεις και τις ιδέες των ανθρώπινων οργανισμών που τον συνθέτουν, αλλά σαν το κατασκεύασμα της ανθρώπινης λογικής και συναίσθησης.²⁷

Η επιχειρηματολογία των Jackson και Sorensen υποδηλώνει άμεσα ότι το κύριο ερμηνευτικό στοιχείο του κονστρουκτιβισμού είναι να θέτει την προσοχή του σε διυποκειμενικές ιδέες και αντιλήψεις οι οποίες είναι ευρύτερα αποδεκτές μεταξύ των ανθρώπων. Ενώ οι νεορεαλιστές δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην υλική δομή της ισορροπίας της στρατιωτικής ισχύος και οι μαρξιστές στην υλική δομή της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας, οι κονστρουκτιβιστές υπογραμμίζουν τα συστήματα των κοινά αποδεκτών ιδεών, αντιλήψεων και αξιών που έχουν δομικά χαρακτηριστικά καθώς επηρεάζουν τις κοινωνικές και πολιτικές δράσεις και συμπεριφορές των δρώντων. Η έννοια της διυποκειμενικότητας αποτελεί το κεντρικό στοιχείο πάνω στο οποίο βασίζεται όλη η θεωρητική και μεθοδολογική εφαρμογή της κονστρουκτιβιστικής σκέψης. Είναι, κατά συνέπεια, αντιληπτό ότι αυτό που παίζει πρωταρχικό ρόλο στη διυποκειμενική αντίληψη της πραγματικότητας είναι το κοινωνικό περιβάλλον που περικλείει τις υλικές, πολιτικές και οικονομικές δομές μιας κοινωνίας. Για παράδειγμα, αναλογιζόμαστε τα πυρηνικά όπλα, που αποτελούν την υπέρτατη υλική ικανότητα. Οι κονστρουκτιβιστές δεν ενδιαφέρονται για αυτά καθαυτά τα πυρηνικά όπλα που υπάρχουν ως ανεξάρτητες οντότητες μέσα στο διεθνές σύστημα, αλλά για το κοινωνικό διεθνές περιβάλλον μέσα στο οποίο περικλείονται. Δηλαδή, οι Ηνωμένες Πολιτείες πολύ λίγο θα ανησυχούσαν αν η Βρετανία αποκτήσει μεγάλο αριθμό πυρηνικών όπλων διότι, προφανώς, είναι σύμμαχός τους και δεν φοβούνται την

27. R. Jackson - G. Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, ό.π.

πιθανότητα αντιποίνων ή πυρηνικού πολέμου· αντιθέτως, θα ανπουχούσαν ιδιαίτερος αν η Βόρεια Κορέα αποκτούσε έστω και ένα πυρηνικό όπλο, διότι τότε θα υπήρχε η πιθανότητα έκρηξης πυρηνικού πολέμου εξαιτίας των εχθρικών διαθέσεων των δύο χωρών που διαμορφώνονται μέσα από το ιστορικό-κοινωνικό τους περιβάλλον.²⁸

γ. Οι ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων

Το φλέγον ζήτημα της διαφοράς μεταξύ κονστρουκτιβιστικών και ορθολογικών θεωρητικών προσεγγίσεων αποτελεί ο καθορισμός των ταυτοτήτων και των συμφερόντων των δρώντων του παγκόσμιου πολιτικού συστήματος. Ενώ, ο νεορεαλισμός του Kenneth Waltz και η νεοφιλελεύθερη θεομική προσέγγιση του Robert Keohane θεωρούν τις ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων ως δεδομένα και εξωγενώς οριζόμενα, ο κονστρουκτιβισμός αντικρούει αυτή τη θεωρητική παραδοχή και διατυμπανίζει, αντιθέτως, ότι οι ταυτότητες των δρώντων είναι ενδογενώς παραγόμενες, δηλαδή κοινωνικά κατασκευασμένες μέσα από την αλληλεπίδραση των δρώντων στο διεθνές σύστημα ή σε εθνικό επίπεδο. Φωτεινό παράδειγμα αυτής της κοινωνιολογικής πτυχής στην αντιμετώπιση των πολύπλοκων προβλημάτων του μετανεωτερικού διεθνούς συστήματος των κρατών θεωρείται ο συλλογικός τόμος του Katzenstein και άλλων ακαδημαϊκών για το εξαιρετικά ευαίσθητο θέμα της εθνικής ασφάλειας των κρατών.²⁹ Σε αυτή την έρευνα, οι συγκεκριμένοι μελετητές προσπαθούν να αντιμετωπίσουν το ζήτημα της εθνικής ασφάλειας των κρατών μέσα από μια πιο κοινωνιολογική θεωρητική προσέγγιση που ως βάση της έχει την ακόλουθη θεωρητική υπόθεση:

«Οι διεθνείς και εθνικές κοινωνίες μέσα στις οποίες τα κράτη είναι εμπεδωμένα διαμορφώνουν τις δικές τους ταυτότητες με δυναμικούς τρόπους. Το κράτος είναι μία κοινωνική οντότητα. Είναι εμπεδωμένο μέσα σε κοινωνικούς κανόνες και συμφωνίες αρχών που καθορίζουν την ταυτό-

28. Το παράδειγμα αυτό θέλει απλώς να διασαφηνίσει το ρόλο των διυποκειμενικών νοημάτων μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον και ουδεμία σχέση έχει με το εάν πραγματικά οι Βορειοκορεάτες ή οι Βρετανοί θα χρησιμοποιούσαν ποτέ πυρηνικά όπλα εναντίον των Αμερικανών· βλ., J. Checkel, «The constructivist turn in international relations theory», *ό.π.*, σ. 326.

29. Βλ. την εξαιρετική συλλογή μελετών στον τόμο P. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1996.

τητά του και τους λόγους για τα συμφέροντα που παρακινούν τους δρώντες». ³⁰

Πάνω σε αυτή τη βάση, δικαιολογημένα υποστηρίζουν ότι οι ταυτότητες θεμελιωδώς παράγουν και διαμορφώνουν τα συμφέροντα των κρατών και πολύ εύστοχα φέρουν ως παράδειγμα το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, όπου η αλλαγή της αμερικανικής και της σοβιετικής ταυτότητας μετασχημάτισε και τα συγκεκριμένα συμφέροντα αυτών των κρατών. ³¹

Η κατασκευή των κοινά αποδεκτών ιδεών, αξιών και αντιλήψεων μιας κοινωνίας αποτελεί τη βασικότερη δομή για τη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων και κατ' επέκταση κοινών συμφερόντων τα οποία έτσι καθίσταται «κοινωνικά οικοδομημένα» [socially constructed] σύμφωνα με την εννοιολογική σημειολογία των κονστρουκτιβιστών θεωρητικών. ³² Μέσα σε έναν κόσμο που χαρακτηρίζεται από αυξανόμενες πολυπλοκότητες και συνθήκες χάους, η ύπαρξη διυποκειμενικών ταυτοτήτων αποτελεί πολύ σημαντική συνιστώσα για την επαρκώς σταθερή εξασφάλιση προβλέψιμων μορφών συμπεριφοράς μεταξύ των κρατών. Ο Hopf μας πληροφορεί ότι η έννοια της ταυτότητας εκπληρώνει τρεις βασικές λειτουργίες σε μια κοινωνία: πρώτον, μας υποδεικνύει ποιο είμαστε συμβάλλοντας στην αναγνώριση του ίδιου μας του εαυτού· δεύτερον, φανερώνει την ταυτότητά μας σε σχέση με τους άλλους· και τρίτον, μας εξηγεί ποιοί είναι οι άλλοι. Γι' αυτόν τον λόγο, ο κονστρουκτιβισμός αντιμετωπίζει την έννοια της ταυτότητας ως πρωταγωνίστρια μεταβλητή που καθορίζεται μέσα από ιστορικά, πολιτισμικά, πολιτικά και κοινωνικά περιβάλλοντα και σε καμία περίπτωση δεν θεωρείται δεδομένη ή προκατασκευασμένη, όπως προεβούσαν οι νεοωφελμιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις. ³³ Εξάλλου, αν κάποιος θεωρεί ότι οι ταυτότητες είναι δεδομένες μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, τότε έμμεσα υπονοεί ότι οι ταυτότη-

30. P. Katzenstein, «Introduction: Alternative perspectives on national security», στο του ίδιου (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ό.π., σ. 23.

31. R. Jepperson - A. Wendt - P. Katzenstein, «Norms, identity and culture in national security», στο P. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ό.π., σ. 60-62.

32. A. Wendt, «Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics», *International Organization*, τόμ. 46, άνοιξη 1992, σ. 391-426, και A. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

33. T. Hopf, «The promise of constructivism in international relations theory», *International Security*, τόμ. 23, τχ. 1, 1998, σ. 171-200.

τες αυτές είναι και αμετάβλητες, αφού μια ενδεχόμενη παρούσα ή μελλοντική αλλαγή τους καθίσταται αδύνατη μέσα στον χώρο και τον χρόνο του περιβάλλοντος αυτού.

δ. Νόρμες

Η κεντρική παρουσία της έννοιας της διυποκειμενικότητας στο κονστρουκτιβιστικό μοντέλο ανάλυσης εισάγει άμεσα τον ουσιώδη ρόλο που παίζουν οι νόρμες ως συλλογικές προσδοκίες σωστής συμπεριφοράς των δρώντων με δεδομένες και κοινές ταυτότητες.³⁴ Οι νόρμες αποτελούν το κυριότερο εμπειρικό ερμηνευτικό εργαλείο των θεωρητικών που καταπιάνονται με ζητήματα κατασκευής ταυτοτήτων καθώς και ανάλυσης ιδεών, κανονιστικών παραγόντων και αντιλήψεων στη θεωρία της διεθνούς πολιτικής. Οι νόρμες αυτές είτε έχουν διεθνικό χαρακτήρα, δηλαδή προέρχονται από το διεθνές σύστημα των κρατών, είτε προέρχονται από το εθνικό επίπεδο μιας κοινωνίας. Και στις δύο περιπτώσεις, το αποτέλεσμα της κοινωνικοποίησής τους αποτελεί τη γενεσιουργό αιτία για την απόκτηση των συλλογικών ταυτοτήτων και τη διαμόρφωση των συγκεκριμένων συμπεριφορών των δρώντων.³⁵ Σύμφωνα με τον Katzenstein, οι νόρμες έχουν διττή ιδιότητα: άλλες φορές, λειτουργούν σαν κανόνες και ορίζουν την ταυτότητα ενός δρώντα, συνεπώς έχουν «δομικά αποτελέσματα» στη διαμόρφωση συγκεκριμένων ταυτοτήτων και, άλλοτε, έχουν «ρυθμιστικά αποτελέσματα» καθορίζοντας τη σωστή συμπεριφορά μιας προϋπάρχουσας ταυτότητας.³⁶ Έτσι, οι νόρμες «ορίζουν (ή καθορίζουν) ταυτότητες ή υπαγορεύουν (ή ρυθμίζουν) συμπεριφορά ή κάνουν και τα δύο».³⁷ Αυτή η επιχειρηματολογία σχετικά με τα «δομικά αποτελέσματα» των νορμών διαχέεται ευρύτατα στις ερμηνείες των θιαστών του κονστρουκτιβισμού και αντικρούει τις ορθολογικές νεοωφελμιστικές θεωρίες που στερούνται κάθε σκέψης περί «δομικών κανόνων» στη θεματολογία τους.³⁸ Ουσιαστικά, όπως μας πληροφορεί ο Ruggie, οι ρυθμιστικοί κανόνες

34. R. Jepperson - A. Wendt - P. Katzenstein, «Norms, identity and culture in national security», *ό.π.*, σ. 54.

35. M. Finnemore, «Norms, culture, and world politics: Insights from sociology's institutionalism», *International Organization*, τόμ. 52, τχ. 4, 1996, σ. 325-347.

36. P. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, *ό.π.*

37. Στο *ίδιο*, σ. 5, και R. Jepperson - A. Wendt - P. Katzenstein, «Norms, identity and culture in national security», *ό.π.*, σ. 54.

38. N. Onuf, *A World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International*

είναι προορισμένοι να έχουν αιτιολογικά αποτελέσματα, ενώ οι δομικοί κανόνες ορίζουν το σύνολο των πρακτικών που διακανονίζουν κάθε συγκεκριμένη οργανωμένη κοινωνική δραστηριότητα.³⁹

ε. Σχέση δομής-δρώντα

Η συζήτηση περί δομής-δρώντα [structure-agency debate] τοποθετείται στην καρδιά της θεωρητικής προσέγγισης του κονστρουκτιβισμού, αλλά και γενικότερα στις θεωρητικές διαμάχες των προσεγγίσεων της διεθνολογικής θεωρίας. Είναι αλήθεια ότι το πρόβλημα δομής-δρώντα έχει απασχολήσει σε τεράστιο βαθμό και εξακολουθεί εξίσου να απασχολεί τους φιλοσόφους –και όχι μόνον– των κοινωνικών επιστημών. Η κύρια συζήτηση περί δομής και δρώντα αφορά τη φύση της διεθνούς πραγματικότητας και, πιο συγκεκριμένα, εστιάζεται στο κατά πόσον οι δομές του διεθνούς συστήματος περιορίζουν ή ενδυναμώνουν τις πράξεις των δρώντων, κατά πόσον οι δρώντες αποκλίνουν από αυτές τις δομές και σε ποιο βαθμό αυτοί επηρεάζουν τις ίδιες τις δομές μέσα στις οποίες δρουν και αντιδρούν.⁴⁰ Στην πραγματικότητα, υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ δομής και δρώντα και το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της συζήτησης είναι ότι οι θεωρητικοί του κονστρουκτιβισμού συνηγορούν υπέρ της κοινής δόμησης των κοινωνικών δρώντων και δομών παρά τον αυτοπροσδιορισμό τους. Με άλλα λόγια, οι κονστρουκτιβιστές δίνουν έμφαση στη διαδικασία αλληλεπίδρασης μεταξύ δομών και δρώντων και προκρίνουν μια οντολογία η οποία βασίζεται στην κοινή δόμηση αυτών, όπου καμία μονάδα της ανάλυσης (δομή ή δρών) δεν υποβαθμίζεται σε σχέση με την άλλη. Σύμφωνα με τον Checkel, η κοινή δόμηση δομών-δρώντων αποτελεί το θεωρητικό και μεθοδολογικό κλειδί για το

Relations, University of South Carolina Press, Κολούμπια 1989· F.V. Kratochwil, *Rules, Norms, and Decisions. On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs*, Cambridge University Press, Cambridge 1989· και J.G. Ruggie, *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalism*, ό.π.

39. J.G. Ruggie, *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalism*, ό.π.

40. A. Wendt, «The agent-structure problem in international relations theory», *International Organization*, τόμ. 41, τχ. 3, 1987, σ. 335-370· D. Dessler, «What's at stake in the agent-structure debate?», *International Organization*, τόμ. 43, τχ. 3, 1989, σ. 441-473· E. Adler, «Seizing the Middle Ground: Constructivism in world politics», ό.π.· T. Hopf, «The promise of constructivism in international relations theory», ό.π.

άνοιγμα του «μαύρου κουτιού» του σχηματισμού ταυτοτήτων και συμπερομένων που τόσο πολύ απασχολεί τη θεωρητική προσέγγιση του κονστρουκτιβισμού.⁴¹

στ. Θεωρία της αλλαγής

Η θεωρία της αλλαγής [change] αποτελεί το σημαντικότερο προβληματικό σημείο της αναλυτικής ικανότητας της προσέγγισης του κονστρουκτιβισμού· εύκολα δε θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει ότι, σε γενικές γραμμές, ο κονστρουκτιβισμός δεν μπορεί να αναπτύξει μια θεμελιώδη θεωρία αλλαγής για τις συμπεριφορές των δρώντων των διαφόρων κοινωνικών συστημάτων. Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες πολλών κονστρουκτιβιστών θεωρητικών να αναδείξουν μια θεωρία αλλαγής η οποία θα διαχωρίζεται ευδιάκριτα από τα ορθολογικά υποδείγματα, η κονστρουκτιβιστική ανάλυση μόνο γενικές υποθέσεις έχει να προσφέρει και όχι ένα ουσιαστικό θεωρητικό υπόβαθρο.⁴² Σε αντίθεση, ωστόσο, με αυτή την άποψη, ο Adler τονίζει την προοπτική ότι αποκλειστικά μέρη του κονστρουκτιβισμού είναι η θεωρία της αλλαγής⁴³ και αντικρούει επιχειρήματα περί πλήρους άγνοιας του κονστρουκτιβιστικού μοντέλου ανάλυσης ως προς το ζήτημα αυτό. Η βασική του διαπίστωση έγκειται στο ότι η θεωρία της αλλαγής δεν πρέπει να εκληφθεί ως ένα φαινόμενο μεταλλαγών υλικών καταστάσεων και πραγμάτων, αλλά θα πρέπει να διασαφηνιστούν οι νέες δομές αλλαγής λόγω της ανάδυσης νέων κανονιστικών κανόνων, λόγω της εξέλιξης και του μετασχηματισμού νέων κοινωνικών δομών και λόγω των ριζών του προβλήματος και της ταυτόχρονης σχέσης μεταξύ δομής και δρώντα των διαφόρων κοινωνικών διαδικασιών.⁴⁴

41. J. Checkel, «The constructivist turn in international relations theory», *ό.π.*

42. J.G. Ruggie, *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalism*, *ό.π.*, και T. Hopf, «The promise of constructivism in international relations theory», *ό.π.*

43. Χαρακτηριστικά σημειώνει ότι εάν ο κονστρουκτιβισμός ασχολείται με κάτι, τότε αυτό είναι η αλλαγή· βλ. E. Adler, «Constructivism and international relations», *ό.π.*, σ. 102.

44. Η ανάδυση των νέων κανονιστικών κανόνων περιγράφεται εύστοχα στο J.G. Ruggie, *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalism*, *ό.π.*· η εξέλιξη και ο μετασχηματισμός νέων κοινωνικών δομών αναλύονται στα D. Dessler, «What's at stake in the agent-structure debate?», *ό.π.*, και R. Koslowski - F. Kratochwil, «Understanding change in international politics: The Soviet Empire's demise and the international system», *International Organization*, τόμ. 48, τχ. 2, 1994, σ. 215-247.

ζ. Η έννοια της δύναμης

Η έννοια της δύναμης [power] επίσης παίζει σημαντικό ρόλο στην προσέγγιση του κοινοστρουκτιβισμού και αποτελεί βασικό θεωρητικό στοιχείο που διαφοροποιεί τις κριτικές ερμηνευτικές μεθόδους ανάλυσης από τα ορθολογικά υποδείγματα. Είναι κοινότοπο στη θεωρία των διεθνών σχέσεων να διαφωτίζεται πάντοτε η υλική μόνο πλευρά της έννοιας της δύναμης, κυρίως δηλαδή η οικονομική και η στρατιωτική όψη της, και να παραβλέπονται σε υπέρμετρο βαθμό πολλές άλλες πτυχές που επηρεάζουν τις αποφάσεις και τις δράσεις των δρώντων του παγκόσμιου συστήματος.⁴⁵ Ο κοινοστρουκτιβισμός ενδιαφέρεται να εξετάσει τη διυποκειμενική διάσταση της έννοιας της δύναμης δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην ταυτόχρονη αλληλεπίδραση της υλικής και της «γλωσσικής» δύναμης.⁴⁶ Με άλλα λόγια, ο κοινοστρουκτιβισμός προσβύει ότι η δύναμη δεν είναι μόνο βίαιη και κτηνώδης, αλλά περιλαμβάνει και τη διάσταση της δύναμης της γνώσης, των ιδεών, του πολιτισμού, της ιδεολογίας, της γλώσσας, των νορμών και γενικώς των κοινών κατασκευών της κοινωνικής πραγματικότητας.⁴⁷

3. ΚΟΝΣΤΡΟΥΚΤΙΒΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ: «Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ»

Τα τελευταία δέκα χρόνια, η θεωρία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καθώς και τα περισσότερα από τα ερευνητικά προγράμματα που ασχολούνται με τη μελέτη και την ανάλυση των ευρωπαϊκών πολιτικών φαινομένων και διαδικασιών έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από τις θεωρητικές πτυχές και τα μεθοδολογικά εργαλεία ανάλυσης της προσέγγισης του κοινοστρουκτιβισμού. Η απαρχί της συμβολής του κοινοστρουκτιβισμού στις ευρωπαϊκές σπουδές έλα-

45. M. Barnett - R. Duvall, «Power in international politics», *International Organization*, τόμ. 59, χειμώνας 2005, σ. 39-75.

46. T. Hopf, «The promise of constructivism in international relations theory», *ό.π.*, και S. Guzzini, «The concept of power: a constructivist analysis», *Millennium: Journal of International Studies*, τόμ. 33, τχ. 3, 2005, σ. 495-521.

47. Η σχέση δύναμης-γνώσης του Michel Foucault, η θεωρία της ιδεολογικής ηγεμονίας του Antonio Gramsci, η βεμπεριανή διαφοροποίηση του εξαναγκασμού [coercion] από την εξουσία [authority], καθώς και η πιο πρόσφατη «δομική» δύναμη [structural power] της Susan Strange και η «ήπια» ισχύς [soft power] του Joseph Nye αποτελούν τους προπομπούς της χρήσης της έννοιας της δύναμης στην κοινοστρουκτιβιστική ανάλυση.

βε σάρκα και οστά με τη δημοσίευση του άρθρου των Thomas Christiansen, Knud Eric Jorgensen και Antje Wiener υπό τον χαρακτηριστικό τίτλο «Η κοινωνική κατασκευή της Ευρώπης» στο ειδικό τεύχος του *Journal of European Public Policy*, το φθινόπωρο του 1999.⁴⁸ Σε αυτό, οι τρεις συγγραφείς προσπαθούν να τονίσουν την επιρροή της «διυποκειμενικότητας» και του «κοινωνικού πλαισίου» στη συνεχή διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έτσι ώστε να απαντήσουν στο θεμελιακό ερώτημα γιατί και πώς η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει φτάσει σε αυτή τη φάση της σημερινής πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης. Η βασική τους διαπίστωση, μέσα από εμπειρική έρευνα, στηρίζεται στο γεγονός ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση έχει έναν μετασχηματιστικό αντίκτυπο στο ευρωπαϊκό σύστημα κρατών καθώς και στις μονάδες που το αποτελούν, κυρίως δηλαδή στα κράτη και στους ευρωπαίους πολίτες.

Η προσέγγιση του κοινοτροκιβισμού κατανοεί την ολοκλήρωση της Ε.Ε. ως μια διαδικασία [process] και συγκεντρώνει τις προσπάθειές της να εξηγήσει τη φύση της αλλαγής αυτής της διαδικασίας. Οι Christiansen, Jorgensen και Wiener σημειώνουν χαρακτηριστικά ότι το κοινοτροκιβιστικό ερευνητικό πρόγραμμα έχει την ικανότητα να εξετάζει από μια κριτική οπτική τις μετασχηματιστικές διαδικασίες της ολοκλήρωσης σε αντίθεση με την ορθολογική συζήτηση μεταξύ των θεωρητικών του διακυβερνητισμού (που σιωπηρά υποθέτουν ότι δεν υπάρχει καμία θεμελιακή αλλαγή) και των θεωρητικών της συγκριτικής πολιτικής (που σιωπηρά υποθέτουν ότι η θεμελιακή αλλαγή έχει ήδη συντελεστεί).⁴⁹ Το κύριο όμως πρόβλημα που εμφανίζεται είναι ότι, μέχρι σήμερα, δεν έχει επιτευχθεί η οικοδόμηση ενός συστηματικού ερευνητικού προγράμματος που να βασίζεται στις θεωρητικές παραδοχές και στα αναλυτικά-μεθοδολογικά εργαλεία της προσέγγισης του κοινοτροκιβισμού έτσι ώστε να δίνει τη δυνατότητα της ερμηνείας και της κατανόησης, με αυστηρό επιστημονικό τρόπο, των πολύπλοκων φαινομένων και των πολυμερών διαδικασιών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Οι προσπάθειες οικοδόμησης ενός συμπαγούς κοινοτροκιβιστικού ερευνητικού προγράμματος για τη μελέτη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ουσιαστικά περιστρέφονται γύρω από το βασικό ερώτημα σε ποιο βαθμό και με ποιους τρόπους (γιατί και πώς) διαμορφώνεται ένας νέος πολιτικός οργανισμός, ένας νέος τύπος πολιτικής οργάνωσης, μια νέα «πολιτεία» στην Ευρώπη. Οι απαντήσεις που δίνουν οι κοινοτροκιβιστές προέρχονται κυρίως από τρία ερμηνευτικά εργαλεία ανάλυσης: α) τις νόρμες και τους κανόνες που

48. T. Christiansen - K. Jorgensen - A. Wiener, «The social construction of Europe», *ό.π.*

49. Στο ίδιο, σ. 537.

διαχέονται και κοινωνικοποιούνται μέσα από το πολιτικό, κοινωνικό και κοινωνικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης· β) τις ιδιαίτερες ταυτότητες που σχηματίζονται με τη συνεχή διαδικασία ολοκλήρωσης της Ε.Ε.· και, γ) τις «γλωσσικές» κατασκευές που οικοδομούνται μέσα από αυτή την ακατάπαυστη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

• Οι νόρμες που επηρεάζουν τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχουν, κατά κύριο λόγο, νομικές, ηθικές και ευρύτερα κοινωνικές διαστάσεις. Σύμφωνα με την κονστρουκτιβιστική επιχειρηματολογία και βιβλιογραφία, οι νόρμες αυτές επιδρούν με τρεις σημαντικούς τρόπους στη διαδικασία εξέλιξης και μετασχηματισμού της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Πρώτον, όλοι οι δρώντες που δραστηριοποιούνται μέσα στην Ε.Ε. συμμορφώνουν και εναρμονίζουν τη συμπεριφορά τους με τις κάθε είδους νόρμες και κανόνες που θεσμοποιούνται από την Ένωση συντελώντας μ' αυτόν τον τρόπο στην ονομαζόμενη «ολοκλήρωση μέσω νόμου».⁵⁰ Δεύτερον, η ολοκλήρωση μπορεί να επέλθει μέσω των ευρύτερων νορμών που διαχέονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Τέτοιες νόρμες θεωρούνται, κατά κύριο λόγο, οι δημοκρατικές νόρμες που προωθεί η Ε.Ε., οι νόρμες που εγείρονται από την πολιτική των ανθρώπων δικαιωμάτων καθώς και οι νόρμες που διαμορφώνονται μέσα από τις διαδικασίες της ελεύθερης αγοράς. Τρίτον, η ολοκλήρωση επηρεάζεται από τις ιδιαίτερες νόρμες που σχηματίζονται και κοινωνικοποιούνται μέσα από τοπικές κοινωνίες ή ομάδες ανθρώπων (μη κυβερνητικές οργανώσεις, ομάδες συμφερόντων ή εθνικών αντιπροσωπειών στους υπερεθνικούς θεσμούς της Ε.Ε. κ.λπ.). Οι νόρμες αυτές έχουν «δομικά αποτελέσματα» για τις ταυτότητες των συγκεκριμένων κοινωνιών και ομάδων προωθώντας είτε με θετικό είτε με αρνητικό τρόπο τη διαδικασία εξέλιξης και μετασχηματισμού της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

• Η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δέχεται επίσης επιδράσεις και από τις ιδιαίτερες ταυτότητες που έχουν αναπτυχθεί ή αναπτύσσονται μέσα στον γεωγραφικό χώρο που ονομάζεται Ευρώπη. Οι ταυτότητες αυτές περιγράφουν «τον τρόπο με τον οποίο άτομα και ομάδες ανθρώπων ορίζουν τους εαυτούς τους και ορίζονται από άλλους στη βάση του γένους, της εθνικότητας, της θρησκείας, της γλώσσας και του πολιτισμού».⁵¹ Η αναδόμηση των εθνικών ταυτοτήτων εξαιτίας της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καθώς και, αντιστρόφως, ο μετασχηματισμός της κοινής ευρωπαϊκής

50. Στο ίδιο.

51. M.A. Hogg - D. Abrams, *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*, Routledge, Λονδίνο 1988.

ταυτότητας από τις ιδιαίτερες επιδράσεις των ταυτοτήτων κάθε κράτους-μέλους και κάθε εθνικής ομάδας, άλλοτε έχουν την τάση να δημιουργούν μια πλουραλιστική ευρωπαϊκή πολιτική ταυτότητα που συμπεριλαμβάνει, εν ολίγοις, τον συγκερασμό όλων αυτών των στοιχείων των διαφορετικών ταυτοτήτων προωθώντας θετικά τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και άλλοτε δημιουργούν εθνικιστικές εξάρσεις και πατριωτικά σύνδρομα πυροδοτώντας την επιστροφή στην πλήρη ανεξαρτησία και κυριαρχία του κάθε έθνους-κράτους έτσι ώστε να διασφαλιστούν τα συστατικά στοιχεία κάθε ιδιαίτερης κοινωνικής ταυτότητας. Επειδή η κατασκευή ταυτοτήτων αποτελεί επίσης μια διαδικασία η οποία σαφώς έχει σχέση με τις «κατασκευασμένες» και εξελισσόμενες απεικονίσεις του «εγώ» προς τον «άλλο» (και αντιστρόφως)⁵² διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στην πορεία εξέλιξης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αφού προσδιορίζει την αποδοχή ή τον αποκλεισμό της ταυτότητας του «άλλου» σε σχέση με την ταυτότητα του «εγώ» και αντιστρόφως. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του επιχειρήματος αποτελεί η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας μέσα στο πλαίσιο της διαδικασίας της διεύρυνσης της Ε.Ε. προς την Ανατολή. Αποδέχεται η Ευρωπαϊκή Ένωση την ιδιαίτερη ταυτότητα της Τουρκίας; Πώς κατασκευάζεται και κατανοείται αυτή η τουρκική ταυτότητα από τους Ευρωπαίους; Αποτελεί η Τουρκία μια χώρα με ευρωπαϊκή ταυτότητα ή όχι;

• Τέλος, ο ρόλος της γλώσσας και του λόγου [discourse] κατέχει περίοπτη θέση στη διαδικασία διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το βασικό επιχείρημα αυτής της προσέγγισης βασίζεται στις προσπάθειες να ερμηνεύσουμε τη φύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης γλωσσικά, οι οποίες δεν είναι πολιτικά αθώες αλλά ουσιοδώς διαμορφώνουν και μετασχηματίζουν την ίδια τη φύση της Ε.Ε.⁵³ Ο Diez μας προτρέπει να εξετάσουμε τρία ερευνητικά προγράμματα ανάλυσης του λόγου που παρέχουν τις αναλυτικές και επεξηγηματικές ικανότητες για να κατανοήσουμε σε βάθος τις γλωσσικές επιδράσεις και τις επιδράσεις του λόγου στην ίδια την κατασκευή της Ε.Ε. Το πρώτο ερευνητικό πρόγραμμα προέρχεται από τη θεωρία των δράσεων του λόγου των Austin και Searle⁵⁴ οι οποίοι, μέσα από τις μελέτες τους, προσπάθη-

52. P. Katzenstein (επιμ.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ό.π.

53. T. Diez, «Speaking “Europe”: The Politics of Integration Discourse», *Journal of European Public Policy*, τόμ. 6, τχ. 4 (ειδικό), 1999, σ. 598-613.

54. J. Austin, *Sense and Sensibilia*, ό.π., και J. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1969.

σαν να εξετάσουν πώς οι λέξεις διαμορφώνουν τις δράσεις των δρώντων και πώς μέσα από συγκεκριμένα γλωσσικά πλαίσια διαμορφώνονται πολιτικές καταστάσεις. Ολόκληρη η ιστορία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μπορεί να κατανοηθεί ως μια ιστορία των δράσεων του λόγου ενός ιδιαίτερου συστήματος διακυβέρνησης. Το δεύτερο ερευνητικό πρόγραμμα ταυτίζεται με τη ριζοσπαστική θεωρητική σκέψη του Michel Foucault ο οποίος ισχυριζόταν ότι, αν και είμαστε «εμείς» που δίνουμε νόημα στις πράξεις μας, ουσιαστικά δεν δρούμε ως ανεξάρτητοι δρώντες αλλά σαφώς επηρεαζόμαστε από μια «υποκειμενική θέση» που έχει κατασκευαστεί μέσα σε ένα συγκεκριμένο γλωσσικό περιβάλλον στο οποίο τοποθετούμαστε και δρούμε.⁵⁵ Αυτό συνεπάγεται ότι η πολιτική συμπεριφορά διαμορφώνεται και κατευθύνεται ακατάπαυστα από τη δημιουργία ενός κενών διαφορετικών ορισμών και εννοιολογικών αναφορών σχετικά με μια συγκεκριμένη σκέψη ή λέξη (π.χ. τη λέξη «Ευρώπη»), που ουσιαστικά γίνεται κατανοητή μέσα από το γλωσσικό περιβάλλον που έχει κατασκευαστεί αυτή η σκέψη ή λέξη (π.χ. σε κάθε κράτος-μέλος της Ε.Ε.). Το τρίτο ερευνητικό πρόγραμμα συμπίπτει με την ερμηνευτική μέθοδο της αποδόμησης [deconstruction] που έχει αναπτυχθεί από τον Jacques Derrida. Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, η γλώσσα είναι μια αλυσίδα όπου μπορεί κάποιος να χρησιμοποιήσει τις υπάρχουσες γλωσσικές κατασκευές για να κατασκευάσει μια νέα γλωσσική κατασκευή αλλάζοντας το νόημα της υπάρχουσας.⁵⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης είναι η κατασκευή της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης ως οικονομικής κοινότητας με τη μορφή «κοινής αγοράς», όπως αυτή έχει γίνει κατανοητή από τους Βρετανούς από την αρχή της δεκαετίας του 1950 μέχρι σήμερα.⁵⁷

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η προηγούμενη ανάλυση θέλει να τονίσει ότι ο κονστρουκτιβισμός μπορεί να συνεισφέρει στην εξάπλωση και διεπιστημονικότητα των θεωρητικών και μεθοδολογικών αναζητήσεων της θεωρίας των διεθνών σχέσεων και των ευ-

55. M. Foucault, «Politics and the study of discourse», στο G. Burchell - C. Gordon - P. Miller (επιμ.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1991, και T. Diez, «Speaking “Europe”: The politics of integration discourse», *ό.π.*

56. J. Derrida, *Of Grammatology*, μτφρ. G.K. Spivak, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1998, και T. Diez, «Speaking “Europe”: The politics of integration discourse», *ό.π.*

57. T. Diez, «Speaking “Europe”: The politics of integration discourse», *ό.π.*, σ. 607.

ρωπαϊκών σπουδών και όχι να αντιπαρθεθεί ή να συγκρουστεί με τις παραδοσιακές θεωρητικές προσεγγίσεις αυτών των επιστημονικών κλάδων. Δίνοντας έμφαση στις κανονιστικές δομές του διεθνούς συστήματος, υπογραμμίζοντας τη διυποκειμενική φύση της κοινωνικής πραγματικότητας, αναδεικνύοντας την καταλληλότητα της έννοιας της δύναμης, διαφωτίζοντας την κοινωνική, ενδογενώς παραγόμενη κατασκευή των ταυτοτήτων και συμφερόντων των δρώντων, ρίχνοντας άπλετο φως στη σημαντικότητα των διεθνών και εθνικών κανόνων και νορμών, των κοινά μοιρασμένων ιδεών και νοημάτων, των ιδεολογιών και γλωσσικών κατασκευών, οι κονστρουκτιβιστές θεωρητικοί εμπλουτίζουν τα ορθολογικά ερμηνευτικά μοντέλα καθώς και τα κριτικά προγράμματα της αναστοχαστικής έρευνας για την πληρέστερη ερμηνεία και ανάλυση της πολυποίκιλης θεματολογίας των πολιτικών φαινομένων των διεθνών σχέσεων και των ευρωπαϊκών σπουδών.

Συμπερασματικά, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι η συνεισφορά του κονστρουκτιβισμού στη θεωρία των διεθνών σχέσεων και των ευρωπαϊκών σπουδών είναι εξαιρετικά σημαντική. Πρώτον, ο κριτικός διεπιστημονικός χαρακτήρας των θεωρητικών παραδοχών του καθιστά αποτελεσματική τη σε βάθος κατανόηση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης και της διαδικασίας του εξευρωπαϊσμού [Europeanization]. Δεύτερον, δίνοντας έμφαση στα δομικά αποτελέσματα του ευρωπαϊκού δικαίου καθώς και των κανόνων και των πολιτικών που αναπτύσσονται μέσα στην Ε.Ε., καθιστά εμάς ικανούς να μελετήσουμε πώς η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση διαμορφώνει τις ιδιαίτερες κοινωνικές ταυτότητες και τα συμφέροντα των δρώντων.⁵⁸ Τρίτον, τέλος, ο κονστρουκτιβισμός επαναφέρει την κοινωνική, ιστορική, φιλοσοφική και κανονιστική διάσταση της παγκόσμιας πολιτικής στο επίκεντρο του διεθνολογικού προβληματισμού και των ευρωπαϊκών σπουδών.

58. T. Risse, «Social constructivism and European integration», στο A. Wiener - T. Diez, (επιμ.), *European Integration Theory*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2004.